

Godine 1962. jedan kanadski sud završio je rasturanje Lawrenceovog dela „Ljubavnik Lady Chatterly“. Presuda, pored toga što je ponovo privukla pažnju javnosti na knjigu, pokrenula je i živu raspravu o pornografiji i opscenosti.

Interesovanje pravika bilo je u prvom redu upravljeno na utvrđivanje pojma pornografije.

Bitne razlike u pogledima iskrsele su već i među sudijama koji su doneli presudu. Sudije Casey, Choquette i Larouche pošle su od Hicklinovog pravila*, tačnije, od njegove kritike. To je, zapravo hvatanje za jednu konvencionalnost u lavirintu neuobičajenih povezanosti, povratka logičkim klanalima antinomije (ili kvazi-antinomije) subjektivnih i objektivnih teorija. Casey maime zamera Hicklinovom pravilu što teško merilive i procenjuje subjektivne elemente (kao što su „namera“, „tendencija dela“) uzima kao kriterijum i smatra da samo knjiga po sebi, kao nešto objektivno, postojeće, može da bude poznata tačka za procenjivanje opscenosti, a irrelevantni su pišćeva namera, njegova vrednost i znanje. „Ako je jedna knjiga opscena, treba je zabraniti, ma kako ona bila dobro napisana“. Uobičajeni argumenti, a još više konvencionalni način razmišljanja isključili su mogućnost da se postavi pitanje: može li jedna „dobro napisana knjiga“ da bude opscena?

Sličaj je dospelo do Kanadskog vrhovnog suda (Supreme Court of Canada), gde je devet sudija izreklo devet gotovo različitih mišljenja. Gledišta, suprotna mišljenja ni ovdje nisu prevazišla zbirku pojmova kanadskih predsednika. Sudija Fauteux pokušava da nekoliko teza fiksira u objektivna merila. Objektivni kriterijum koji stoji izvan pisca, on vidi u javnom mnjenju, u društvenim standardima (community standards). Oni treba da presude da li je „dominantna karakterna crta ovog dela nepravilno eksploatisane seksualnosti“. Sudija Jackson ovome dodaje da je za traženje „dominantne karakterne crte“ neophodno procunavanje čitavog dela i donošenja suda i o književnoj, umetničkoj vrednosti dela. Sudija Taschereau, nasuprot ovome, smatra da je suvišno istraživanje umetničkih vrednosti knjige, jer po njemu „umetnost i opscenost mogu da koegzistiraju“.

Mogli bismo da nastavimo sa navođenjem različitih gledišta i mišljenja, jasno je, međutim, i oveklo da je prilaz slučaju Lady Chatterly obeležen nesigurnošću. Ovo se može objasniti time da se valjda ni jedan drugi paragraf krivičnog zakonika ne bavi delom koje se tako teško može objektivizirati, ikako u svom predmetu, tako i u svojim dejstvima. Postavlja se i pitanje da li objektivizacija može da posluži kao put, vodi li do odgovora na pitanje „šta je pornografija?“ Svodeći nateze koje se mogu uočiti instrumentima primene prava znači, zapravo, udaljšavanje od same pojave. Ovo udaljšavanje je inače celishodno i može se tolerisati sa stanovista interesa i protiviternega mobilisanih u datom slučaju. Ali, tu smo već stigli do drugog koraka, a da predhodni nismo ni učinili. Zasad tražimo samo fenomen — a ovo traženje ne može da se iscrpe, ne može da vodi do rezultata u pokušaju objektivizacije nekih otkrivenih (ili pretpostavljenih) karakteristika fenomena.

Ako i nije dat odgovor na pitanje šta je pornografija (možda bi bilo ispravno upitati: šta je danas pornografija?), pozitivni rezultat rasprave kanadskih sudija je u tome što su rastvoreni neki već utvrđeni misaoni sklopovi i što je pitanje zahvatilo relativno široko područje.

Definiciju pojma pornografije nećemo naći ni u pozitivnim pravima. — A to možda i ne bi bilo toliko zadatka pozitivnih prava koliko teorije. — Međutim, možemo da postavimo pitanje, da li odredbe krivičnih zakonika daju odgovarajuću osnovu za definiciju i primenu jedne koncepcije.

Jugoslovenski Krivični zakonik među krivična dela počinjena protiv „ličnog dostojanstva i morala“ ubraja i „proizvodnju i rasturanje pornografskih spisa“.

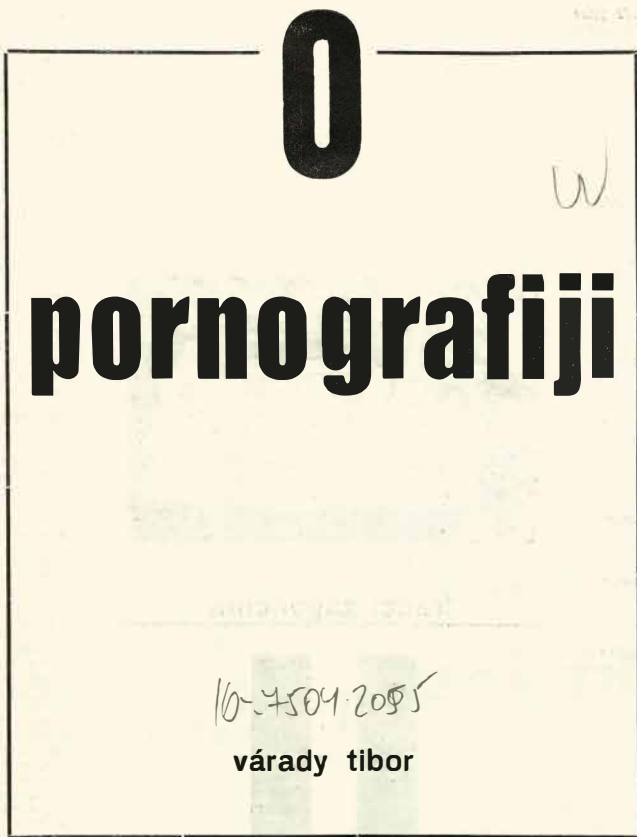
„Ko proizvodi, prodaje, rastura, javno izlaže, ili radi proslave nabaviti ili drži spise, slike ili druge predmete kojima se teško vredi morala.“

Kazniće se zatvorom do jedne godine. (2) Predmeti iz stava 1. ovog člana odzreće se.“

Član 189 KZ

Prema članu 189. javni moral je pornografijom napadnuti objekat, a istovremeno i merilo pornografije. Pornografija je, dakle, ono što „teško vredi morala“. Ovoj definiciji slična je formulacija francuskog Code Penal, koja takode štiti „dobre običaje“ (bonnes moeurs). Nemački Strafgesetzbuch slično ovome govori o „bludnim“ i „za osećanje stida teško uvredljivim“ spisima (paragrafi 184. i 184a). Madarski Büntelötörvénykönyv jednostavno govori samo o „pornografskim predmetima“.

Zanimljivo je da jugoslovenski Krivični zakonik nijednom svojom formulacijom ne ukazuje na to da je reč o jednoj osobenoj oblasti morala, o seksualnom moralu. Na osnovu doslovnog tumačenja člana 189.

várady tiber

mogla bi se smatrati inkriminisanim i ona dela koja uopšte nemaju nikakve veze sa seksualnošću, ako inače „teško vredeju“ moralna shvatanja. Ovo tumačenje verovatno ne odgovara zamisli zakonodavca. Međutim, posmatrajući stvar iz drugog ugla, a oslanjajući se baš na član 189., mogli bismo da rezonujemo i ovako: Zašto baš seksualni moral da bude povlašćen? Zašto ne bi vredanje i drugih oblasti morala bilo stvarno krivično delo? U svakom slučaju, — ako pornografiju ipak smatramo napadom na seksualni moral — trebalo bi objasniti šta je to što ovaj moral razlikuje od drugih i pridaje mu posebne kvalitete.

Po mišljenju dr Janka Tahovića, poznatog jugoslovenskog stručnjaka za krivično pravo, delo opisano u članu 189. odgovara nekakvom javnom podsticanju na vršenje krivičnih dela protiv morala. A pornografija je „ono što je skardano i tendenciozno upravljeno na izazivanje nemoralnih predstava i osećanja“; biće ovog krivičnog dela su izdavanja kojima „hoće da se izazivaju, potenciraju i razvijaju niski i ružni instinkti i osećaji“. Treba, dakle, ustanoviti postojanje namere koja je usmerena protiv morala, to jest, kako to dr Tahović pokušava da konkretizuje, — „izaziva niske i ružne instinkte i osećaje“.

Ako moral uzmemo kao kriterijum, izvesno je da uzimamo jedno merilo vrlo elastično i koje se razvija. Dr Tahović, polazeći nesumnjivo sa današnje moralne platforme, nastoji da suzi oblast inkriminisanega pornografije: „Kritičko tretiranje problema makar sa iznošenjem detalja iz najintimnije sfere polnog života ne čini krivično delo.“ Ali nije sasvim sigurno da ovaj stav proizilazi iz najprogresivnijih moralnih normi. Možda su još bile prisutne, ako i nesvesno, refleksno, one pretpostave o „zlom“, „apriori zabranjenom“, inače bi među izuzetke dospela i ona dela koja opisivanjem „intimnosti“ ne ocenjuju kritički nešto „rdavo“ (i ne „kritikuju polni nemoral“, kako to na drugom mestu kaže Tahović), već govore o zdravlju i pozitivnim doživljajima, sa umetničkim pretenzijama.

Mislim da dosad razmatrani pogledi nose se sebi obeležje jednog trenutka, moralno-istorijskog fenomena zivanja, onoga doba koje bismo približno mogli da obeležimo kao „moderno“, a u kojem se više ne radeju apriori, bez argumenata prihvaćeni tabui. Ima, međutim, kategorija nasledenih, ponekad poduprtih jedino razlogom „samosepobirazarume“ ili emocionalnim pobudama (kao što je slučaj i sa pornografijom, kojima danas više ne možemo da prilazimo sa čvrstom izvesnošću jednodimenzionu, a ranije propušteni rano, propuštena pitanja, u novim okvirima postaju razlozi za sve veću nesigurnost).

Ova nesigurnost i „elastičnost“ (polovična) rešenja veoma su prisutna u štampi i kod izdavača. Setimo se samo „istakanih reči“. Svako ko ih čita tačno zna šta znače te tačke, značenje je, dakle, u potpunosti

reprodukovano, stoji tu pred nama na hartiji. Pa šta je to onda izostavljeno, gde se tu izbio moral? Ovakvo fetiziranje, ili druge reakcije koje se teško mogu racionalno slediti, sasvim su uobičajeni, čim se približimo temi seksualnosti.

British Museum poseduje oko 5.000 knjiga iz oblasti seksologije i erotike. Ima među njima i takvih „remek-dela“ kao „Manual of Classical Erotology“, „Das goldene Buch der Liebe“, ili „Amours of Kings of France“, ili „Anecdotes of Female Flagellants“, tu je, međutim, i onih 200 knjiga koje je 27. Earl of Crawford poklonio British Museumu, tamo je i Burroughs Naked Lunch. Ali ove se knjige ne mogu naći u katalozima, jer je njihovo mesto evidentirano jedan poseban „private case“.

No ako neko ipak zna za postojanje jedne od tih knjiga, može da je zatraži. — Ako malazimo da u tekstovima o pornografiji nedostaje ono ranije propušteno racionalno postavljanje pitanja, to još ne znači da bismo jednostavnim logičkim she mma mogli da prodremo do srži problema. Ako na primer analiziramo opscene reči, sustina vrlo lako može da nam izmakne iz ruku. Sta je, „rdavo“, nemoralno u opscenim rečima? Pojmovi (koji označavaju polne organe, fiziološke procese) to zaceo nisu, jer isti taj pojam obeležen latinskom reči ili nekim prihvaćenim, eventualno „poetičnim“ izrazom, van svake sumnje nije pornografija. Same reči, kao skup samoglasnika i suglasnika, još manje. U prošlogodišnjem oktobarskom broju Encountera, George Steiner pokušava da okvalifikuje opscene reči kao „kliše“ i tvrdi da „ništa nije manje slobodno, a veoma inertno, konvencionalno, isprazno brutalno kao hukka četvoroslovnih reči“ (u engleskom jeziku se tako obeležavaju opscene reči, jer se većinom sastoje od četiri slova). Ako pogledamo nabrojane atribute (kliše, neslobodno, brutalno, prazno konvencionalno) uverićemo se da svi oni ukazuju na to da se radi o lošoj literaturi.

Ali, to još nije krivično delo! Bili je rešenju problema Stevan Marcus, u jednom članku objavljenom takode u Encounteru (avgust 1966). Po Marcusu „to su tvrdo-glavke, primitivne reči, ne zahvata ih nikakva evolucija, zadržavaju svoju prvobitnu jačinu. Njihova drevna snaga u mnogome uslovljava činjenicu da su u nama ove reči u veoma maloj meri verbalne, još uvek se osećaju kao činjenice, nisu se još odvojile od materije podsvesnih impulsa od koje potiču“. Ali, moramo li se bezuslovno boriti protiv ovih „podsvesnih impulsa“? Ili možemo da kažemo, zajedno sa Soljanom, da nedostatak četvoroslovnih reči čini dijaloge apstraktnim, neubedljivim, da je licemerno deklarativno prihvatiti jedan realizam, a isključiti izvesnu oblast realnog života, da je jedan od osnovnih ciljeva Henry Millerove proze u tome da vrati čistotu, svežinu, prirodnost onim rečima koje su se pretvorile u društvene tabue.

Ima li onda uopšte pornografije? Mislim da ima. Laurence, u svom eseju pod na-

slavom „Pornografija i opscenost!“ pornografijom smatra „insult uperen protiv seksualiteta“. Ne polne intimnosti po sebi, već njihovo priljanje. Vrlo je zanimljiva i ova Lawrenceova opaska u jednom od njegovih objavljenih pisama: „Ali ja sam u Lady C. hteo da svest prilagodim osnovnim fizičkim realnostima“. Medijativni elementi između svesti i nekih osnovnih fizičkih realnosti (seksualnih, fizioloških) ponekad se na teško objašnjiv način ukazuju, a nekad su opet neprobojni. Tabu „tajna“ koji se vezuju za seksualnost daju nerealan intenzitet stvarima. A projekcija tabua je greh. Ove povezanosti predstavljaju, zapravo nečuveno plodan izvor energije, pa se značaj publikacija čija se sadržinanosi sa seksualnim moralom u mnogostručava. Nikome ne bi palo na pamet da zabrani delo koje je u suprotnosti s nekom drugom oblasti morala. Na primer, jednu knjigu uvredljivu po moralne norme koje od dece zahtevaju poštovanje roditelja. Ova bi se knjiga merila, ocenjivala slobodno izgrađenim kriterijumima. Međutim, u virtualnoj slici povezanosti, stvorenih putem jednog tabu-sistema, povrediti „tajnu“ koja lebdii oko seksualnosti jeste za osudu, to je čak krivično delo. Analizirajući dalje ovo pitanje treba da nam bude jasno da tabu-sistemi, uprkos svom apriorističkom obeležju, nisu nezavisni od izvesnih društvenih interesa — zapravo, ovi su ih i stvorili. Herbert Marcuse, interpretirajući Freudu, zaključuje da „civilizacija počinje kad se primarni cilj — naime, integralno zadovoljenje potreba — efikasno odbaci.“ Pokrtačete i uslove razvoja kako na planu ontogeneze tako i na planu filogeneze Freud vidi u obudavanju i posikivanju nagona. Mogli bismo, dakle, i danas da nađemo argumente koji podržavaju tabu-sisteme. Tabu, intenzivirajući značaj stvari, otvara izuzetno široke mogućnosti za zloupotrebe. Tu je osnovno područje pornografije — upad u zemlju „tajne“, koristiljubivo eksploatišući irealne napetosti koje nas okružuju.

Treba da postavimo pitanje: — Da li je ovo koristiljubivo imanentni činilac pojma pornografije? Ili jedno vrlo slično pitanje: Da li je publikovanje intimnosti iz čiste želje za dobrom uvek pornografija? Na ovo pitanje praksa odgovara sa ne. Ovo potvrđuje gomila slika polunagih i gotovo nagih žena na reklamama koje oglašavaju sve — od zubne paste do automobila — pri čemu želje za dobikom uopšte nisu prikrivene, a jasno je i to da eksploatišu „intimnosti“. Ovo, međutim, nije kažnjivo, jer je očuvana jedna izvesna granica. Ova granica verovatno ne predstavlja više razliku u dejstvu, efektu. Pridavati presudnu važnost ovoj granici — omet je udaljšavanje od sustine stvari, izoprena tabua ometa prirodno stvaranje.

Treba li prema tome zabraniti reklame? Ako verujemo da će zabranjeni razvijati prevazići tabue, onda rešenje ne treba da tražimo u zabrani slika nagih žena na reklamama, jer će ove slike sa prestankom posebnog osećenja, stvorenog putem tabua, izgubiti svoju osobenu ulogu i intenzitet.

Ostaje još pitanje kako danas treba da se suprotstavimo pornografiji. Tu treba da imamo u vidu dve činjenice. Prvo, da tabu kao psihološka realnost nije potpuno nestao, postoje još delimično one povezanosti koje čine pornografiju mogućom, a to može da bude i štetno jer se u ovim pitanjima ne razaznajemo još tako dobro da bismo mogli da profitiramo senzacije. Drugo, — pod pretpostavkom da će vreme prevazići i likvidirati tabu-sisteme, i da je taj proces sada u toku — borba protiv pornografije ometa prirodni red zbiljavanja, jer doprinosi nistifikaciji pojava.

Sve ovo, naravno, još nisu govori kriterijumi, već samo moguća temelji za oformljavanje novih kriterijuma. Iz ovde skiciranih misli o pornografiji direktno proizilazi, međutim, da društveni standardi, javno mnjenje i moral ne mogu da posluže kao dovoljno merilo, jer nepotpuno svesno, odviše pasivno prate povezanosti, i zato često žigšu ne sustinu, ne pojavu, već sredstva izražavanja koja zapravo mogu da posluže i dobrom i lošem. Oslobođanje od tabua je proces prema kojem jedno delo može da se odnosi ne samo tako što će mu se prilagoditi, već i tako što će i one samo da donosi promenu, oslobađanje novih oblasti. (Ovo i inače proizilazi iz bitno revolucionarnog karaktera umetnosti.) A o tome se može suditi samo pod uslovom da se svesno pozneju tendencije i relacije. Iz ovoga sledi i to da nema apriorne opscenih reči.

Vraćajući se na pitanje morala i njegove uloge, želeo bih da još citiram Kanrgu: „Da bi moral opstojao kao moral, njegovi krajnji, najviši, bitni ciljevi ne smiju da budu postignuti jer on onda postaje suvišan“.

Prevela sa madarskog
Judita SALGO

1) R. versus Hicklin, proces iz 1868. na kojem se uobličila definicija pornografije koja od strane Kanadskog suda gotovo čitav jedan vek nije dovedena u sumnju. Kriterijum je sledeći: „Da li delo optuženo za opscenost tendira ka tome da pokvari i podmiti one čiji um prima tako nemoralne uticaje i u čije ruke može da dospe izdanje ove vrste?“